

Results. *Comprehensive analysis of peasants' concepts is based on folklore sources, printed matter that was practically and financially accessible as well as on information provided at schools and churches. It is noted that folklore remained to be the primary source of value judgments for Ukrainian peasants. As a result, negativistic perception of the hetman's personality was focused on his personality traits as an individual rather than a state figure or a military leader. For Ukrainians, Mazepa didn't personify a national hero. At the same time, attention is paid to the fact that in spite of pressure exerted by great-power historiography, Russian school education and Russian printed matter the image of «betrayal of the state» didn't confix itself upon the folk but rather was interpreted as «betrayal of Cossacks» (within the frame of Paliy – Mazepa dichotomy) i.e. was implemented in the local national context. Efforts made by nationally conscious intellectuals in order to familiarize peasants with different assessments of that figure never gave any tangible result in the forefront of the XXth century due to weakness of Ukrainian-language printed matter communication.*

Originality. *Virtually for the first time, attention is drawn to the communication channel represented by popular so-called «lubok» books published in mass editions that, due to their cheapness, lower classes were able to buy at trade fairs. The author laid stress on the fact that lubok books reproduced imperial ideological judgment.*

Key words: *Mazepa, concept, Ukrainian peasant, folklore, lubok book*

Одержано редакцією 12.10.2017
Прийнято до публікації 12.12.2017

УДК 94(477.6)»1870/1917»

В. О. Куліков

СОЦІАЛЬНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ВЖИВАННЯ АЛКОГОЛЮ В ЗАВОДСЬКИХ ТА ШАХТАРСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ ДОНЕЦЬКО-ПРИДНІПРОВСЬКОГО РАЙОНУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Вивчено соціальні та економічні аспекти споживання алкоголю робітництвом Донеччини та Придніпров'я в імперську добу. З'ясовано, що обсяги та практики споживання алкоголю населенням заводських та шахтарських міст не надто вирізнялися з-поміж практик жителів інших поселень. Показано, як державна влада та адміністрація підприємств протистояли пиятиці робітників.

Ключові слова: *заводські та шахтарські поселення; корпоративні міста; споживання алкоголю; Донбас; Юзівка; дозвілля робітників.*

Постановка проблеми. Одним із найбільш яскравих вражень, що залишили письменники та публіцисти кінця XIX – початку XX ст. після відвідання заводських та шахтарських міст Донбасу, були спогади про масову пиятику населення. Відомий письменник, сатирик Аркадій Аверченко, який юнаком працював деякий час на шахтах Донеччини, так писав про практики пияцтва: «І всі мешканці цього місця [поселення не уточнює – авт.] пили, як шевці, і я пив не гірше за інших... Все їхнє життя мало такий вигляд, що народжувалися вони для горілки, працювали і губили своє здоров'я непосильною роботою – заради горілки і вирушали на той світ при найближчій участі і допомоги тієї ж горілки» [1]. Подібні враження висловлювали інші публіцисти; на надмірне споживання алкоголю робітниками та шахтарями нарікали підприємці, фабричні інспектори, а також місцеві представники державної влади.

Під впливом цих джерел у сучасній науковій та публіцистичній літературі виникла тенденція зображувати пиятику як майже єдину розвагу робітників; у результаті склався образ жителів робітничих поселень як надзвичайно схильних до асоціальної поведінки [2; 3].

Метою статті є верифікація тези про надмірність пиятики шахтарів та робітників Донбасу та Придніпров'я у порівняльному контексті. Стаття відповідає на два питання: 1) наскільки практики та обсяги споживання алкоголю населенням заводських та шахтарських міст вирізнялися з-поміж практик жителів інших міст? 2) Як державна влада та адміністрація підприємств протистояли цьому соціальному лиху і наскільки успішними були ці заходи?

Виклад основного матеріалу. Надмірне споживання алкоголю не було явищем, характерним тільки робітництву. Це також важлива частина соціальних практик на селі, де, за словами Антона Чехова, «горілку тріскають відчайдушно». Часте вживання алкоголю було характерним і для соціальної еліти заводських та шахтарських поселень. Гірничий інженер Олександр Фенін так згадував про службовців шахтарських містечок Донбасу 1890-х рр.: «Рудниковий світ перебуває у важкій нудності, розважаючись ходінням в гості на горілочку

та карти. Майже ніяких інтересів у більшості, у рядової провінційної людини, [не існувало] крім чарки горілки, що її любовно називали “рюмаргерісй”, і азартної гри в карти» [4, 60].

Однак саме пиятика робітників та шахтарів ставала особливою мішенню критики публіцистів та політиків. Як пояснюють історики Ірина Склокіна та Олена Стяжкіна, викриття пиятики робітників було «частиною “просвітницького” погляду на робітників, прагнення цивілізувати їх, а також слугувало додатковим аргументом у критиці державних та громадських інститутів, у закликах чи то до ліберальних реформ, чи до революції, чи до благодійних ініціатив» [5]. Сучасники засуджували традицію частого вживання алкоголю робітниками, але ставилися до цього явища із розумінням – мовляв, інакше неможливо було витримати щоденного фізичного напруження.

Пияцтво було пов’язано з іншим соціальним лихом – проституцією. Газета «Южная Заря» 22 лютого 1912 р. писала про пияцтво та проституцію у с. Кам’янське, що розташовувалось поблизу Дніпровського заводу: «Одним з істотних зол с. Кам’янське є таємні кабаки і притони. І ті, і інші торгують жваво, бо тут допускається найширший кредит “до получки” в заводі. Важко сказати, що гірше – чи то потайний шинок, де робочий спускає півмісячну получку, чи то таємний притон, що є розсадником всіляких захворювань. Боротьба з цим злом примусовими заходами мети не досягає: виселений з одного будинку, притон перекочує в інший, де процвітає там до викриття. Виявити ж притон не так легко» [6].

В існуванні повального пияцтва звинувачували євреїв. Робітники шахтарських поселень Донбасу, опитані земством 1884 р., скаржились, що вони б «жили нормально, але євреї заважають». Представники регіональної влади також вбачали єврейський слід, пояснюючи причини надмірного споживання алкоголю. Голова місцевого жандармського управління у рапорті від 1887 р. повідомляв, що в районі заводу Новоросійського товариства в м. Юзівка є вісім питних закладів, із них шість або сім належать євреям. Через два роки в аналогічному рапорті повідомлялося вже про одинадцять шинків, що тримали євреї. Втім, в Юзівці було чимало шинків, що належали росіянам; наприклад, відомими шинкарями були Дронов, Брусилов і Титов [7, 163].

Алкоголь був невід’ємною частиною життя заводчанина й особливо вуглекопа. Шинки стали головним місцем дозвілля і соціалізації чоловіків, які йшли туди поспілкуватись із товаришами, висловити один одному моральну підтримку, а також втекти від сімейних негараздів чи господарських проблем. До алкоголю вдавались сподіваючись покращити настрій, зменшити психічну напруженість, позбутися відчуття втоми, моральної незадоволеності, втекти від реальності з її нескінченними турботами й переживаннями. У певних обставинах пиятика ставала формою нонконформістського жесту, механізмом повсякденного спротиву. У брошурі, опублікованій Катеринославською губернською земською управою 1915 р. з метою переконати читачів у користі заборони продажу алкоголю, автор майже поетично описував пияцтво, яке: «...Давало людям відомий “струс”, відомий підйом. Воно сприяло їх зближенню, хоча б тимчасовому, розгортанню душі в пивній або трактирі під загальний гомін і звуки “машини” або грамофону. Воно скрашувало одноманітні трудові будні і важке сімейне життя (часто в нездорових житлових умовах) своїм ненормальним характером людського зближення і душевного підйому» [8, 53].

Пригощання алкоголем колег і товаришів практикувалось під час вступу на роботу, підвищення на посаді, заселення в нове помешкання, а також у зв’язку із будь-якими іншими важливими подіями на роботі та поза нею [9, 774]. Новачкові, що «не виставився», тобто не пригостив нових співробітників алкоголем, годі було розраховувати стати «своїм» у колективі. Практики вживання алкоголю у робітничих спільнотах ставали важливим механізмом прояву маскулінності. Через надмірне споживання алкоголю чоловіки проявляли зневагу до накопичення, доводили, що вони є «міцними мужиками». Таким чином, практики спільного споживання алкоголю виконували низку соціальних функцій: емоційну, комунікативну, регулятивну, інтегративну тощо. Тому серед дорослих чоловіків практично не було непитущих.

Гірничий інженер Микола Авдаков, один із послідовних борців із шахтарським пияцтвом, у листуванні з катеринославським губернатором наводив цифри співвідношення кількості шинків до чисельності усього населення в поселеннях Юзівського району та порівнював їх з іншими містами Російської імперії [7, 161]. Ці дані, що свідчили про аномально високу

щільність шинків на душу населення в Юзівці та навколо неї, мали переконати губернську владу в тому, що ситуація зі вживанням алкоголю в регіоні є ненормальною. Однак статистичні відомості, зібрані Центральним статистичним комітетом МВС у 1904 та 1910 рр., показують, що два найбільші заводські поселення України – Юзівка та Кам’янське особливо не виділялись, порівняно з іншими губерніями. Важко сказати, чи то ситуація в Юзівському районі значно покращилась із часом, чи то М. Авдаков раніше маніпулював із цифрами. Крім того, на основі даних про щільність шинків на душу населення взагалі навряд чи варто робити висновки про рівень реального споживання населенням алкоголю. В обох статистичних обстеженнях МВС діапазон цифр дуже великий, коливаючись в окремих населених пунктах від кількох сотень до кількох десятків тисяч осіб на один шинок. Наприклад, 1904 р. на один шинок в Сумах припадало 872 жителя, у Москві – 1588 жителів, у Харкові – 1664 жителя, у Полтаві – 1867 жителів, у Кам’янському – 2361 жителів, в Юзівці – 3080 жителів, в Бахмуті – 11173 жителів [10, 244–247]. 1910 р. на один шинок припадало 566 жителів у Полтаві, 967 – у Бахмуті, 1163 – у Харкові, 1338 – у Катеринославі, 1793 – в Юзівці, 2216 – в Кам’янському [11, 583–588]. За цими даними видно, що щільність шинків у заводських поселеннях була скоріше низькою порівняно з іншими містами.

Низка сучасників стверджували, що робітники пропивали більшість зароблених грошей [12, 322; 13, 70]. Робітничий фольклор також дає підстави припустити, що випивка поглинала левову частку бюджету робітників. Так, у шахтарській пісні початку ХХ ст., записаній у Горлівці, йдеться про 98 % пропитої зарплати:

Получил получку я –
Девяносто два рубля.
Девяносто взял себе,
Остальное всё жене.

Веселись душа и тело –
Вся получка пролетела [14, 83].

Бюджетні обстеження робітників шести районів Російської імперії у 1907–1912 рр. показали, що насправді частина витрат на алкоголь і тютюн у загальному бюджеті робітників була відносно невеликою, становлячи в середньому 5 % бюджету сімейних робітників і 7 % робітників-одинаків. Але витрати робітників на тютюн і алкоголь суттєво перевищували їх витрати на культурно-розважальні потреби. Частина витрат на алкоголь і тютюн у бюджетах робітників-одинаків була помітно більшою, порівняно із сімейними робітниками [15, 64].

Деякі дані по Донбасу дозволяють припустити, що в цьому регіоні робітники витрачали на алкоголь приблизно таку ж частину свого бюджету, як і робітники інших регіонів Російської імперії. Лев Ліберман, який 1901 р. вивчав бюджети гірників Кальміусько-Богодухівської копальні Олексіївського гірничопромислового товариства, наводить приклад місячного бюджету артілі вуглекопів, що складалась з 14 осіб: на горілку було витрачено 7,5 з 130,6 руб., або 6 % бюджету [16, 41].

Аналіз бюджетних даних показує, що сучасники цілком правомірно вважали пиятику соціальною проблемою, тісно пов’язаною з матеріальним рівнем життя населення. Опитування 574 робітників Києва 1912 р. показало високу залежність рівня споживання алкоголю від житлових умов: що гіршими були житлові умови робітника, то більше він споживав алкоголю. Зокрема, дані опитування показали, що робітники, які винаймали частину кімнати, пили набагато більше від тих, що жили в найманих квартирах, а найменше, порівняно із цими двома категоріями робітників, пили ті, які мали власні квартири або будинки [17, 285]. Свідчення очевидців, знайомих із побутом робітників Донбасу, підтверджують залежність споживання алкоголю від побутових умов. Гірничий інженер Євген Колодуб, спостерігаючи за життям шахтарів Грушевських копалень на початку ХХ ст., звернув увагу на те, що особливо важко було утримуватись від пияцтва неодруженим робітникам, які жили в казармах: «Власності і грошей при собі у казармі мати неможливо, оскільки у всякій казармі завжди є співтовариші, що пропились, і які, не маючи більше нічого свого, вільно користуються чужим. Пияцтво щоденне, безперервне. Получки грошей щотижневі, гроші зберігати ніде, а горілка є завжди» [18, 43–44].

У самій робітничій спільноті алкоголь, з одного боку, розуміли як руйнівне зло. Про це свідчать численні фольклорні тексти, що передають злидений стан робітника-пияка, страждан-ня дружин і дітей. Траплялись випадки, коли робітники виступали ініціаторами закриття шинків. Наприклад, у квітні 1914 р. робітники доменного цеху Дніпровського заводу долучилися до зая-ви сільського сходу с. Кам'янське про закриття питних закладів у поселенні [19].

З іншого боку, для субкультури шахтарів характерна також певна бравада, вихвалання здатністю багато пити, багато пропивати – те, що вони самі називали «відчайдушністю» [5]. Так, у пісні, записаній в Макіївці, йшлося про робітника, який:

Шахтьор пашенки не паше,
Коси в руки не бере;
Он получку получає,
А потом в кабак іде...[20, 55].

Промисловці однозначно розглядали пиятику робітників як одну з найбільших соціаль-них хиб та виробничих проблем. Вони зазначали, що надмірне вживання алкоголю знижува-ло працездатність робітників, спричиняло прогули, підвищувало рівень насильства в сім'ї та під час трудових конфліктів, підривало здоров'я робітників. Запої призводили до про-гулів і ставали причиною штрафів робітників. Половина усіх штрафів, що заплатили робітники підприємств обробної промисловості Катеринославської губернії протягом 1901–1915 рр., були спричинені прогулами [21].

Однак позбутися шинків виявилось непросто. Для відкриття питного закладу в Кате-ринославській губернії була потрібна згода землевласника, а також дозвіл Повітового по-питних справах присутствія. Власники територій за межами заводських та шахтарських по-селень охоче давали дозвіл на відкриття шинків, оскільки плата за оренду ділянок під питні заклади приносила їм пристойний дохід [22, 108]. Це призводило до конфліктів між підпри-ємцями та місцевими землевласниками. 1876 р. князь Павло Лівен, який здав територію Но-воросійському товариству під будівництво заводу (згодом – Юзівка), надав концесію сто-роннім підприємцям на відкриття двох шинків поблизу підприємства. Виконавчий директор Новоросійського товариства Джон Юз миттєво поскаржився у Міністерство фінансів, вима-гаючи закриття цих шинків, а також надання гарантій, що в майбутньому шинки не будуть встановлені на відстані ближче одного кілометра від заводу. «В противному випадку, – писав Юз, – буде неможливо продовжувати справу, оскільки шинки сприятимуть поширенню пияцт-ва та аморальності» [7, 162]. При цьому керівництво Новоросійського підприємства не заперечувало проти існування питних закладів у поселенні в принципі; Юза непокоїло близьке сусід-ство шинків із заводом та копальнями. Більше того, ряд керівників компанії долучилися до алко-гольного бізнесу: на території, орендованій у поміщиці Катерини Ларіної (північний схід від Юзівки), існувала пивна, що належала головному бухгалтеру заводу англійцю Черчу. Цей за-клад давав 6000 руб. річного виторгу від продажу пива. Біля хутора Черепашки постав пиво-варний завод, що належав Айвору Юзу, сину засновника поселення Джона Юза [22, 27].

Підприємства Новоросійського товариства потерпали від пиятики та пов'язаних із нею асоціальних дій робітників. Проте навряд чи компанія мала дієві важелі, щоб позбутися алкоголю в місті. Юзівка не була ізольована від інших поселень, і жителі могли купувати випивку за її межами. Кілька невдалих спроб заборонити продаж алкоголю в окремих посе-леннях на практиці продемонстрували неспроможність боротися із явищем локально. Пуб-ліцист Євген Гаршин згадував, що у 1880-х рр. шинки були заборонені в шахтарських посе-леннях поблизу Риковської та Рутченківської копалень (обидві розташовані неподалік Юзівки). Проте робітники без проблем ходили пішки три-чотири кілометри в Юзівку і купу-вали там алкоголь [7, 161]. Тому адміністратори Новоросійського товариства, замість напо-лягання на повній забороні продажу алкоголю в місті, обрали стратегію поміркованого кон-тролю. На початку ХХ ст. жителі Юзівки мали можливість купувати і споживати алкоголь у не менш як шести винних магазинах і трьох шинках міста.

У 1890-ті рр. були системні спроби зменшити і впорядкувати практики вживання алко-голю робітництвом. З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії – найбільшої регіональної пред-ставницької організації підприємців – періодично обговорювали проблему пияцтва робіт-ників та неодноразово звертались до урядових установ із пропозиціями ввести обмеження

на продаж алкоголю на територіях навколо промислових підприємств. Після Юзівського холерного бунту 1892 р., що супроводжувався особливо високим рівнем насильства, катеринославський губернатор Володимир Шліппе видав постанову, що вводила державну монополію на продаж алкоголю у трьох повітах губернії, де були сконцентровані шахтарські поселення. Постанова дозволяла роботу тільки державних питних закладів, що були віддалені від шахт не менше ніж на два кілометри, й обмежувала продаж алкоголю проміжком часу з 12:00 до 16:00. Шинки мали бути зачинені під час свят, а також протягом трьох днів після виплати заробітної плати [7, 165].

Результати обмеження продажу алкоголю були неоднозначними. Обмеження не торкнулися сусідньої території Області війська Донського, тому в робітників Юзівського району не виникало проблем знайти скільки завгодно випивки у будь-який час. Більше того, за свідченнями представника Міністерства фінансів, у місцевостях, де питні заклади були зачинені, «внаслідок ходіння робітників у віддалені заклади збільшилися випадки прогулу робочих днів; крім того, при суворості торішньої зими, були випадки замерзання робочих на зворотному шляху» [22, 102–103]. У самій Юзівці, після того як 1892 р. легальний продаж спиртних напоїв сильно скоротився, розцвіла нелегальна торгівля алкоголем [22, 106].

Численні приклади невдач із заборонаю продажу алкоголю в інших заводських і шахтарських містах різних частин світу показують, що тотальною заборонаю проблему вирішити було неможливо. Заборонені у робітничому поселенні, питні заклади процвітали за межами контрольованого компанією міста [23, 57].

Розуміючи, що лише заборонними заходами проблему вирішити неможливо, підприємці та представники місцевої влади заохочували робітників до альтернативних, здорових форм проведення дозвілля. Вони пояснювали населенню шкідливість надмірного споживання алкоголю і пропагували альтернативні шинкам місця дозвілля, такі як читальні кімнати, чайні, спортивні клуби тощо. Але, як зазначала Комісія з дослідження становища гірників 1901 р., чайні та інші «альтернативні шинкам» заклади не набули популярності серед робітників [2].

Напередодні Першої світової війни в багатьох заводських та шахтарських поселеннях виникають Товариства тверезості. 1914 р. Товариство тверезості виникає в Юзівці. У статуті Товариство проголосило своїм завданням «боротьбу з пияцтвом та утвердження тверезості». Почесним головою Товариства став директор Юзівського заводу Адам Свіцин. Діяльність членів Товариства зводилась переважно до проведення лекцій і бесід у недільні й святкові дні та інші форми агітації за тверезий спосіб життя [22, 107].

З початком Першої світової війни продаж міцних напоїв був повністю заборонений по всій Російській імперії, крім ресторанів першого розряду, клубів та аптек. Торгівля алкогольною продукцією була припинена 19 червня 1914 р. на час мобілізації, а наприкінці серпня продовжена на весь час війни.

1915 р. Катеринославська губернська земська управа через місцеву адміністрацію провела опитування населення з метою з'ясувати, як змінилися практики його дозвілля після заборони вживання алкоголю. З 881 опитаних жителів промислових поселень губернії 48 % відповіли, що витрачали час переважно на читання газет, 28 % – на бесіду, 8 % – на відвідування церкви, 6 % – на кінематограф, 5 % – на роботу [по домашньому господарству], 3 % – лекції та читання, 2 % – вистави та концерти [8, 58]. На думку організаторів опитування, ці дані свідчили про успішне витіснення вживання алкоголю іншими, якісними формами дозвілля. Але зважаючи на те, що більшість респондентів становили вчителі, духовенство, а також грамотні робітники та селяни, наведені вище дані, скоріш за все, подають більш прикрашену картину, ніж це було насправді. Джерела дають підстави вважати, що споживання алкоголю становило важливу частину повсякденних практик у заводських та шахтарських містах і після 1914 р., а насильство і погроми траплялись й у часи «сухого закону» [7, 167].

Висновки. Таким чином, вживання алкоголю було важливою частиною повсякденних практик жителів заводських та фабричних міст України. Практики спільного вживання алкоголю виконували низку соціальних функцій: емоційну, комунікативну, регулятивну, інтегративну тощо. Надмірне споживання алкоголю було поширеною та гострою проблемою. Тісно пов'язаними з нею були інші соціальні проблеми – проституція та злочинність. Пиятика спричиняла прогули, порушення трудової дисципліни, підривала здоров'я робітників і зага-

лом призводила до зниження продуктивності. Але надмірне вживання алкоголю було явищем, характерним не тільки робітництву. Вживання алкоголю було важливою частиною соціальних практик селян та жителів міст. Дані статистичного обстеження міст Російської імперії не виявили аномально високого співвідношення шинків на душу населення у заводських поселеннях, а аналіз даних бюджетних обстежень показав, що шахтарі Донбасу витрачали на алкоголь і тютюн відносно невелику частину свого бюджету порівняно з розмірами витрат робітників інших регіонів. Однак саме пиятика робітників-металургів та шахтарів ставала особливою мішенню критики публіцистів та політиків, оскільки часто послуговувалась приводом критики соціальної системи та політичних інститутів.

Список використаної літератури

1. Аверченко А. Т. Автобиография / А. Т. Аверченко [Электронный ресурс] // Бритва в киселе. – М.: Правда, 1990. – Режим доступа : <http://lib.ru/russlit/awerchenko/autobio.txt>.
2. Корнилов Д. Как пили в Юзовке [Электронный ресурс] / Д. Корнилов // Донецк. История. События. Факты. 22.02.2006. – Режим доступа : <http://infodon.org.ua/uzovka/25>
3. Гончаров В. В. Развлекательная культура рабочих Донбасса (конец XIX – начало XX вв.) / В. В. Гончаров, В. В. Койнаш // Наука. Религия. Суспільство. – 2013. – № 1. – Вип. 53. – С. 24–27.
4. Фенин А. И. Воспоминания инженера. К истории общественного и хозяйственного развития России (1883–1906 гг.) / А. И. Фенин. – Прага : [б. и.], 1938. – 198 с.
5. Стяжкіна О. В. Після роботи: побут і дозвілля у мономістах / О. В. Стяжкіна, І. Є. Склокіна // Праця, виснаження та успіх : Мономіста Донбасу. – 2017 [Рукопис].
6. Тайные кабаки и притоны [с. Каменское] // Южная Заря. – 1912. – 22 февраля.
7. Friedgut T. H. Iuzovka and Revolution. – Vol. I : Life and Work in Russia's Donbass, 1869–1924 / T. H. Friedgut. – Princeton : Princeton University Press, 1994. – 544 p.
8. Екатеринославская деревня после закрытия виноторговли / лит.-стат. очерк под ред. П. К. Соколова / Екатеринослав. губ. земство. – Екатеринослав : Тип. Губ. земства, 1915. – 68 с.
9. Тимофеев П. Чем живет заводской рабочий / П. Тимофеев // Антология социально-экономической мысли в России: Дореволюц. период. – Санкт-Петербург : Рус. христ. гуманист. ин-т, 2000. – С. 744–779.
10. Города России в 1904 году / Центр. стат. ком-т. МВД. – Санкт-Петербург : Типо-лит. Ныркина, 1906. – 907 с.
11. Города России в 1910 году / Центр. стат. ком-т. МВД. – Санкт-Петербург : Типо-лит. Ныркина, 1912. – 1200 с.
12. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. – Т. 2: Бахмутский уезд / Стат. отд-ние Екатеринослав. губ. земской управы. – Екатеринослав : Тип. Я. М. Чаусского, 1886. – 1092 с.
13. Терпигорев А. М. Воспоминания горного инженера / А. М. Терпигорев. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – 272 с.
14. Пясковский А. В. Коллективная пролетарская поэзия (песни Донбасса) / А. В. Пясковский. – М. : Госуд. издательство, 1927. – 198 с.
15. Овсянников В. Довоенные бюджеты русских рабочих / В. Овсянников // Вопросы труда. – 1925. – № 10. – С. 55–70.
16. Либерман Л. А. В стране черного золота: Очерк развития заработной платы и революционного движения горнорабочих Донбасса / Л. А. Либерман. – М. : Гос. изд-во, 1926. – 193 с.
17. Наумов Г. Бюджеты рабочих города Киева / Г. Наумов // Антология социально-экономической мысли в России. Дореволюционный период. – Санкт-Петербург : РХГИ, 2000. – С. 264–301.
18. Колодуб Е. К. Труд и жизнь горнорабочих на Грушевских антрацитовых рудниках / Е. К. Колодуб. – М.: Тип И. Я. Полякова, 1905. – 127 с.
19. Борьба с пьянством [о закрытии питейных заведений в с. Каменском] // Приднепровский Край. – 1914, 2 апреля.
20. Білецька В. Ю. Шахтарські пісні / В. Ю. Білецька // Етнографічний вісник. – 1927. – № 5. – С. 50–71.
21. Свод отчетов фабричных инспекторов / М-во торговли и пром-сти, Отд. пром-сти. – Петроград : Тип. В. Ф. Кирш-баума, 1900–1915.
22. Стёпкин В. П. Полная история Донецка / В. П. Стёпкин, В. И. Гергель. – Донецк : Апекс, 2008. – 560 с.
23. Куліков В. О. Корпоративні міста: визначення, характерні риси, історична доля / В. О. Куліков // Український історичний журнал. – 2017. – № 1. – С. 41–59.

References

1. Awerchenko, A. T. (1990). *Autobiography. Britva v kisele*. Moscow. Retrieved from <http://lib.ru/russlit/awerchenko/autobio.txt> (in Russ.)
2. Kornilov, D. (2006). *Drinking in Iuzovka*. Retrieved from <http://infodon.org.ua/uzovka/25> (in Russ.)
3. Goncharov, V. V., & Koinash, V. V. (2013). Entertaining Culture of the Workers in the Donbass, late 19th and early 20th century. *Nauka. Religiiia. Suspil'stvo*. 1(53), 24–27 (in Russ.)
4. Fenin, A. I. (1938). *Vospominaniia inzhenera. K istorii obshchestvennogo i khoziaistvennogo razvitiia Rossii (1883–1906 gg.)* [Memoirs of the Engineer]. Prague (in Russ.)

5. Stjazhkina, O. V. & Sklokina, I. Je. (2017). Pislja roboty: pobut i dozvillja u monomistah *Pracja, vysnazhennja ta uspih: Monomista Donbasu*. [After Work. Everyday Life in Company Towns] Working paper (in Ukr.)
6. Tainye kabaki i pritonny [Secret Taverns and Brothels]. *Iuzhnaia Zaria*. (1912). February 22 (in Russ.)
7. Friedgut, T. H. (1994). *Iuzovka and Revolution, Vol. I: Life and Work in Russia's Donbass, 1869–1924*. Princeton: Princeton University Press.
8. Ekaterinosl. gub. Zemstvo. (1915). *Ekaterinoslavskaja derevnia posle zakrytija vinotorgovli* [Ekaterinoslav Village After the Alcohol Prohibition]. Ekaterinoslav: Tip. Gub. Zemstva (in Russ.)
9. Timofeev, P. (2000). Chem zhivet zavodskoi rabochii *Antologija sotsial'no-ekonomicheskoi mysli v Rossii: Dorevoliuts. period*. St. Petersburg: Rus. khrist. gumanit. in-t, 744–779. (in Russ.)
10. TsSK MVD. (1906). *Goroda Rossii v 1904 godu*. St. Petersburg: Tipo-lit. Nyrkina. (in Russ.)
11. TsSK MVD. (1914). *Goroda Rossii v 1910 godu*. St. Petersburg: Tipo-lit. Nyrkina. (in Russ.)
12. Stat. otd-nie Ekaterinosl gub. zemskoi upravny. (1886). *Sbornik statisticheskikh svedenii po Ekaterinoslavskoi gubernii. T. 2: Bakhmutskii uезд* [Statistics on Bakhmut County, Ekaterinoslav Province] Ekaterinoslav: Tip. Ia. M. Chausskogo (in Russ.)
13. Terpigorev, A. M. (1956). *Vospominaniia gornogo inzhenera* [Memoirs of a Mining Engineer]. Moscow: Izd-vo AN SSSR (in Russ.)
14. Piaskovskii, A. V. (1927). *Kollektivnaia proletarskaia poeziia (pesni Donbassa)* [Proletarian Songs]. Moscow: Gosud. izdatel'stvo (in Russ.)
15. Ovsianikov, V. (1925). Dovoennye biudzhety russkikh rabochikh [Budgets of Russian Workers Before WWI] *Voprosy truda* (10), 55–70 (in Russ.)
16. Liberman, L. A. (1926). V strane chernogo zolota: Oчерk razvitiia zarabotnoi platy i revoliutsionnogo dvizheniia gornorabochikh Donbassa [Wages and Labor Movement in the Donbas]. Moscow: Gos. izd-vo (in Russ.)
17. Naumov, G. (2000). Biudzhety rabochikh goroda Kieva [Budgets of the Kiev Workers] *Antologija sotsial'no-ekonomicheskoi mysli v Rossii. Dorevoliutsionnyi period*. St. Petersburg: RKhGI, 264–301 (in Russ.)
18. Kolodub, E. K. (1905). Trud i zhizn' gornorabochikh na Grushevskikh antratsitnykh rudnikakh [Work and Life of Miners at the Grishevsky mines]. Moscow: Tip I. Ia. Poliakova (in Russ.)
19. Bor'ba s p'ianstvom [Prevention of Alcoholism] *Pridneprovskii Krai*. (1914). April 2 (in Russ.)
20. Bilets'ka, V. Iu. (1927). Shakhtars'ki pisni [Miner's Songs] *Etnografichnii visnik* (5), 50–71. (in Russ.)
21. M-vo trgovli i prom-sti. (1900–1915). *Svod otchetov fabrichnykh inspektorov* [Reports of Factory Inspectors]. Petrograd: Tip. V. F. Kirshbauma (in Russ.)
22. Stjopkin, V. P., & Gergel', V. I. (2008). *Polnaja istorija Donecka* [The Ultimate History of Donetsk]. Doneck: Apeks (in Russ.)
23. Kulikov, V. O. (2017). Korporatyvni mista: vyznachennja, harakterni rysy, istorychna dolja [Company Towns: Definition, Characteristic Features, Decline]. *Ukr. ist. zhurn* (1), 41–59 (in Ukr.)

Abstract

Kulikov V. Social and Economic Aspects of Alcohol Consumption in the Company Towns of the Donbas-Dnieper Bend, Late Imperial Russia.

Introduction. *The paper aims to verify the thesis widespread in scholarship on the abnormal level of alcoholic beverage consumption by the miners and workers of the Donbas-Dnieper Bend. It seeks the answer for two questions: 1) in what degree did the practices and degree of alcohol consumption in company towns deviate from those in public towns? 2) How did the local authorities and entrepreneurs struggle with this social disaster and in what extent did they succeed?*

Purpose. *The paper argues that alcohol consumption was an essential part of the everyday life of the inhabitants of company towns.*

Results. *Common drinking fulfilled several social functions: it helped to channel emotions, foster communication, integrate communities, regulate free-time activities. However, excessive drinking also led to major social and economic problems. It generated absenteeism, violation of labor discipline, health problems, and in general, resulted in a decrease in productivity.*

Conclusion. *However, drunkenness was not a phenomenon specific for company towns. It was a usual element in the social practices of peasants and townspeople as well. Early twentieth century statistical data do not display any abnormally high numbers concerning the drinking establishments per capita in company towns. Moreover, the analysis of the worker's budget demonstrated, that miners and metallurgists spent a relatively small part of their budget on alcohol and tobacco. Journalists and politicians often criticized the drunkenness of miners and workers. They pointed at the workers' drinking habits to manipulate public opinion and to criticize the social system and the political institutions.*

Key words: *single-enterprise settlement; company towns; alcohol consumption; Donbas, Iuzovka, leisure activities.*